

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

**ЗМІСТ
ТА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВСТУПУ У ВНЗ**

Матеріали
VIII міжрегіонального
семінару

26 квітня 2013 року

Київ 2013

Зміст та специфіка сучасного науково-методичного забезпечення вступу у ВНЗ: Матеріали VIII Міжрегіонального семінару м. Київ, 26 квітня 2013 р., Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2013. – 192 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей VIII міжрегіонального семінару «Зміст та специфіка сучасного науково-методичного забезпечення вступу у ВНЗ», в яких висвітлено актуальні проблеми вищої та середньої школи та підготовки старшокласників до вступу у ВНЗ. Пропонуються нові наукові підходи та методика їх впровадження в навчальний процес, що дозволяє ефективно підготувати учнів до загальнонаціонального зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень (ЗНО), оцінити рівень їх навчальних досягнень та ступінь підготовки випускників ЗНЗ до подальшого навчання у ВНЗ. Відображено реальний науковий досвід, подано рекомендації щодо вдосконалення методики та методологічних підходів при підготовці до вступу у ВНЗ.

Рекомендовано викладачам загальноосвітніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які працюють в системі неперервної освіти «загальноосвітня школа – доуніверситетська підготовка – вища школа».

Редакційна колегія: Н. П. Муранова – канд. пед. наук, доц., завідувач кафедри базових і спеціальних дисциплін НАУ (головний редактор).

С. І. Черіпко – начальник навчально-методичного відділу ІДП НАУ (відповідальний секретар).

В. С. Тарасюк – канд. фіз.-мат. наук, старший викладач кафедри базових і спеціальних дисциплін НАУ;

Г. І. Матвієвська – канд. фіз.-мат. наук, доц. кафедри базових і спеціальних дисциплін НАУ.

Рекомендовано до друку науково-методично-редакційною радою Інституту доуніверситетської підготовки Національного авіаційного університету (протокол №2 від 25.03.2013р.)

ВИВЧЕННЯ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ЗНО З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕТИКИ МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ)

У статті проаналізовані особливості вивчення та аналізу мовно-виражальних засобів поетичних творів, що є складовими в тестах ЗНО з теорії літератури. За основу взято поетичну творчість Михайла Панасовича Драй-Хмари.

Ключові слова: лексичні засоби, мовна експресія, естетична модель, лексико-семантичний аналіз, художній образ, новотвори.

Проблеми мовної експресії, виражальних засобів мовлення є основними для української літератури. Ліричні твори українських поетів, творчість яких вивчається за програмою ЗНО і не тільки, репрезентують дійсність з особливою експресією, образністю, насиченістю, а саме тому аналіз засобів мовної експресії у поетичних творах є актуальним і необхідним.

Зупинимось на деяких особливостях лексичних засобів творення образно-естетичної моделі світу в поезії Михайла Драй-Хмари.

В українську поезію Михайло Панасович Драй-Хмара, як згадувалося вище, прийшов на початку 20-х років ХХ ст. Був на той час уже сформованим ученим-славістом, літературознавцем, володів декількома мовами, чітко розумів красу слова.

У поезії не шукав слів, як початківець, а мислив, як виявити їх естетичну потужність, як оформити інтелектуальний потенціал та емоційне багатство власних відчуттів, власного сформованого розуміння і сприймання складної, а згодом і кривавої дійсності. Не випадково, аналізуючи тогочасний літературний процес, М. Зеров зазначив, що М. Драй-Хмара працює над удосконаленням уже знайденого власного стилю.

До сьогодні, однак, не досліджені особливості цього стилю. Спрацьовує і заважає, як уже підкреслювалося, сформований стереотип зачислення поета до групи неокласиків. Відповідно в рамках їх естетичної моделі і під її кутом зору мислиться естетика віршів М. Драй-Хмари, в тому числі її мовно-виражальні засоби.

Сформувався відповідно «поріг сподівань», склалася апріорно уявна парадигма, в рамках якої бачиться і досліджується творчість

М. Драй-Хмари і в котру насправді неможливо вмістити ту естетичну модель з її індивідуальними засобами, за допомогою якої митець творив свою власну художню систему, виражав індивідуальне, тільки йому властиве бачення світу.

Особливою мірою це стосується лексичних засобів. Уже навіть побіжний погляд на цей корпус відкриває величезне багатство та індивідуальну оригінальність лексики поезій М. Драй-Хмари і спонукає до глибшого розкриття естетичних ознак і художньої сутності його поетичного самовираження. Її в одному з програмних віршів так означив сам поет:

*Люблю слова ще повнодзвонні,
як мед пахучі та п'янкі,
слова, що в глибині бездонній
пролежали глухі віки [2, с.51].*

Справді, в індивідуальному стилі М. Драй-Хмари особливу увагу привертає не тільки лексичне багатство, але й особлива різноманітність виражальних засобів слова. Щоправда, в критиці на це зверталася лише побіжна увага. Та й означений цей факт як схильність автора до експериментаторства зі словом. Художню своєрідність цього явища звужено до такого узагальнення як вживання поетом так званих *шиболетів*, тобто особливої групи слів, які виходять за рамки нормативної лексики. Таку особливість відзначив одним із перших, як згадувалося, М. Рильський ще в ранній рецензії на першу збірку творів поета «Проростень», опублікованій у журналі «Життя й революція» (1926, Ч. 8). Цю особливість стилю Драй-Хмари критик охарактеризував лише як схильність до експериментування зі словом, закоханість у словах, що вживаються рідко або й не вживаються зовсім.

Майже повторюють дослівно цю характеристику всі наступні дослідники, в тому числі й сучасні. Юрій Ковбасенко, наприклад, пише: «У творчості Драй-Хмари відчутна схильність до експерименту. Особливо яскраво вона втілюється на лексико-семантичному рівні, зокрема в активному вживанні шиболетів: *проростень, потязь, відгулень, охляп, вербляниця, безматень та ін.*» [3, с. 67]. Зауважимо, що окремі слова (напр. *охляп*) зараховані до шиболетів неправомірно. По-друге, насправді маємо тут не

просто схильність до експерименту над словом, а значно складніше художньо-естетичне явище, виражене лексичним комплексом, що характеризується найрізноманітнішими властивостями і є органічною складовою індивідуальної образно-естетичної моделі світу ліричного героя віршів М. Драй-Хмари. Вона така багата і оригінальна, так адекватно й індивідуально-неповторно передає авторське художнє бачення природи і людської душі в ній, що мала б стати темою окремого дослідження. Зупинимося тут на деяких найбільш виразних складових цієї моделі.

Аналіз індивідуальних ознак художньої творчості майже кожного поета при всій оригінальності все ж апріорно передбачає врахування найбільш загальних ознак певної течії чи напрямку, в рамках яких чи під впливом яких здійснювалося їх становлення. Як згадувалося, Юрій Шерех однозначно трактує індивідуальний стиль Михайла Драй-Хмари в континіумі естетичної моделі символізму. На думку критика, поет зазнав дуже потужного, але все ж не остаточного впливу Миколи Зерова через особисті близькі, в тому числі й наукові контакти і схилення перед його величезним талантом.

Однак М. Драй-Хмара подолав, вважає Юрій Шерех, цей вплив енергією власного таланту, і це є свідченням його сили і самодостатності. Подолавши впливи, М. Драй-Хмара, на думку критика, остаточно переходить на позиції символізму. Більш традиційним і поширеним, усталеним як відомо, є взагалі однозначне зарахування поета до «трона п'ятірного» неокласиків.

Лексико-семантичний аналіз поезій дає підставу переглянути обидві позиції і піддати сумніву їх однозначність. Можна стверджувати, що в поезії М. Драй-Хмари маємо своєрідне поєднання обидвох стилів, причому майже в рівних пропорціях, що однак не заважає бути його поезії оригінальною, опроміненою гамою багатих відчуттів власного бачення і розуміння світу в його реаліях та ірреальних параметрах.

Здається, щодо творчості М. Драй-Хмари можна і слід говорити про складне явище сприйняття і одночасно подолання впливів українського неокласицизму, а відтак становлення оригінального власного стилю в рамках естетичної моделі українського символізму з найбільш яскравими його ознаками. У ній надзвичайно

органічно поєднується, здавалося б, непоєднуване: неокласицизм і символізм в авторському вияві М. Драй-Хмари.

Однак є підстави гадати, що під впливом незаперечного авторитету Юрія Шереха може виникнути та утвердитися знову однозначне потрактування стилю М. Драй-Хмари, але вже прямо протилежне існуючому – як символістського. Тому, зупинимося насамперед, на елементах неокласичного стилю в його творчості. Звернемо увагу зокрема на багатство лексичних засобів індивідуального стилю, в яких найбільш повно відбито оригінальність віршів М. Драй-Хмари як естетичного явища і на яких особливо позначився стиль неокласицизму.

Уже при першому ближчому прочитанні спостерігається наявність значної кількості поезій з означеною конкретикою змісту, своєрідним замкнутим сюжетним малюнком, обмеженим у часі і просторі, але векторно екстрапольованим, як у неокласиків. У цих віршах відчутна кована точність слова, його адекватність поняттю, велика увага автора до стислості виразу. Іноді буває достатньо переліку кількох виразних точних дефініцій, щоб постала яскрава

картина доби, певної події, історичного явища, ескіз міста, місцини, іншого визначеного простору або ж видатної особистості, яка схвилювала уяву чи мислений обшир автора. Так, у сонеті «Кам'янець» читаємо:

Але заглянь у темні очі веж:

Там жах середньовіччя, тьми і гніту,

І кров, і гвалт, і заграва пожеж [2 с.123]

Принаявна також у віршах Драй-Хмари обов'язкова для неокласичної поезії лексика на означення далеких екзотичних країв, історичних подій, міфічних істот і явищ, визначних осіб, зокрема митців минулого, вишукана доречна латина. Так, у сонеті, присвяченому Грановському, згадується «Весна» Ботічеллі; у вірші «Чернігів» є згадка про Мстислава Хороброго; Ганг, Гімалаї, Махатма Ганді – усе в інтерполяції на події в Україні – згадуються у вірші

«І кожен день...»; міфічну Хариту бачимо в поезії «Білі вишні...»; ім'я Шехерезади носить однойменний вірш; назву екзотичної квітки має сонет «Victoria regia»; древні бані Ярослава осявають Київ («Померкло сяйво...»); у серпневому зорепаді бачить автор

«огненні сльози Персеїд»; «ясне сузір'я Ліри» зустрічаємо в сонеті «Лебеді»; згадується й легендарний Буцефал («Черкаси»).

Навіть цей короткий перелік дозволяє взяти під сумнів твердження, що «властивого неокласикам історично-мітологічного реквізиту, який допомагав їм підноситись над сучасним і перетоплювати злободенне в вічно незмінне, в М. Драй-Хмари нема зовсім – бо не вважати ж за такий реквізит згадку про Ноя («Під блакиттю весняною») або про орифлями («Горять священні...»). Гадаємо, можна і навіть треба зарахувати ці слова поруч із іншими подібними лексемами до «історично-мітологічного реквізиту» віршів М. Драй-Хмари. Частотність їх достатня, щоб стати ознакою стилю.

Належить до структурної моделі неокласицизму, навіть є одним із її традиційних елементів вишуканий перифраз, котрий підкреслює високий рівень ерудиції поета, багатство образного мислення ліричного героя. Для перифразу в поезії М. Драй-Хмари також властива інтелектуальна насиченість. Типовим, як відомо, при цьому є вживання різноманітних форм з іменниками в родовому відмінку. Поділля в поета – «гніздо Кармелюка» («Прощання з Поділлям»); домненне литво – «залізу й криці гімни тріумфальні», «золотий Гольштром» («Спустившись на саме дно...»); Степан Руданський – «наш бездомний геній» («На могилі...»); неволя буденщини – «кайдани Атта Троля» («По кліті кований»); Дніпрельстан – «*стефу дух новий..., грізний владар могутньої природи*» («На Хортиці»); Київ – «*всічена глава на золотій тарелі Саломеї*» («Київ»), а Росія – *жорстокий край безглуздої сваволі*, «країна рабства й дикої сваволі» (поема «Поворот»). Дуже часто надзвичайно вишукані перифрази переходять у прекрасні розгорнуті метафори-шедеври, блискучо точні порівняння, як це бачимо в сонетах «Чудо» і «Поділ»:

*Крислатих кленів юний батальйон
вгорі вже стеле світлі шевелюри [2. с.122].*

І далі в другому сонеті:

*На плесі пада ще вітрильне пір'я;
луна перекривляє томний звук;
а міст в намисті з огняних отук
горить, як світла мрія надвечір'я [2 с.121].*

Сповнений барви і музики прекрасний сонет-малюнок «Чудо» – чи не найкраща ілюстрація того, наскільки розмиті межі будь-якої естетичної моделі, бо тут розкіш почуттєвої краси управлена в опатну стрункість неокласичної сонетової форми:

Дуби біжать згори, мов буїні тури...

Обабіч сосни – цілий храм колон

(а в небі тільки смужка – синій льон, –

і ледве мріють золоті бордюри).

І враз прорвалося смоляне шатро:

який розгін! – казкове Межигір'я...

Під ним димує сиза оболонь...

А над мостом піднялося сузір'я, –

Зайнявся Поділ. Огонь, огонь, огонь... [2 с. 122].

Бачимо, отже, що лексика поезій М. Драй-Хмари – це витончене живописання словом, якому однаково покійні і однаково властиві точність виразу, вміння схопити словом найбільш адекватну до сутності ознаку. Але властиві йому також колір, звук, і багатство чуття. Вміє поет окреслити читачеві простір бачення, і разом з тим повести його в позапростір, де зникає все, переплавлюючись у настрій, поєднуючи нерозривно людську душу і всесвіт. А це вже, як відомо, є однією з найхарактерніших ознак естетичної моделі символізму.

Дуалізм стильових особливостей поезії М. Драй-Хмари найбілше фокусується через епітет. В одному з віршів автор виразно, але й досить загадково сказав про свої поетичні слова:

Епітет серед них як напасть:

уродиться, де й не чекав,

і тільки ямби та анапест

потроху бережуть устав [2 с. 51].

З цієї позиції словотвори в поезії М. Драй-Хмари не видаються простою схильністю поета до формалістичних шукань. Вони є виразом творчих зусиль, пошуком естетичних відповідників особливого стану душі. Свідченням їх результативності є серед іншого і такі художні зразки: «над нами лунуть луни», «і висинається мені», «синіють кучергани» (поема «Поворот»); про «навісні вироки» говориться у вірші «Справдилися...»; «за рядовину пухнасту, густу» ховається сонце у вірші «Перед грозою»; «в'яжеться жень» у вірші «Прийшло на рано...»; «нудьга морочна і стара»

проглядає поетові з історії України («Над озером...»); «накинув вечір голубу намітку на склений обрій» – читаємо у вірші, котрий такими словами й починається; «сонце – як затертий злот» висить над поганьбленим Києвом. Цей ряд слів дуже широкий. Його структурування потребує особливого дослідження і розкриє ще інші грані мистецького «я» поета.

Читаючи вірші М. Драй-Хмари, раз по раз натрапляємо на дивовижно тонке відчуття автором форми слова, котре завдяки легенькому доторковій-зміні перестає бути власне словом з конкретними межами властивого йому значення. Слова ніби розмиваються, з нього вивільняються і наповнюють простір колір, звук, дивним чином поєднуються, зливаються з душею читача, починають творити нову, ірраціональну, особливу форму буття, «звучати» мелодією рідною, органічно близькою, в якій одночасно чується безмежжя всесвіту, музика сфер і чарівна мелодія материнської мови.

Не випадково так багато рідного неба України в поезії

М. Драй-Хмари. Та й саме оте Хмара як доповнення імені (прізвище батька – Панас Драй) – чи випадково обрав собі поет. В ньому теж багато звуку, загадковості, пориву до високості, характерних для естетики символізму.

Вона, ця таємничість, вічно вабить. Поет вступає туди душею-словом, бачить те, що не має чітких дефініцій, і творить на їх означення диво-слово. З'являється значеннево і за формою цілком інший пласт слів – поетові новотвори. Серед них читаємо: «Розливотуго ніколи серця човен так не плив...», «напухне в небі хмарка» або: «Хаміль, хаміль, легенький вітер торкає руки» («поема «Поворот»). Бачимо, як «колосяють зорі» («Накинув вечір...»); подибується «місяць-недобір» і загадкова «персть, вибивана ногами» велетенського ведмеда з поеми «Ведмідь-гора».

При всій незвичності, словотвори Драй-Хмари на диво легко сприймаються. Адже їх не треба розуміти, а лише навчитися відчувати, як «вмочає сонце в сонну потязь золототкане полотно» і бачити, як на ньому «застигла колова шулік». Цілком не обов'язково розуміти значення дивного слова в рядку: «за магалою мріє млин», щоб побачити спекотну далину і відчутти художню розкіш порівняння, застосованого автором щодо млина: «немов приколотий метелик» («Лани – як хустка...»). Новотвори-шиболети

сплітають у мистецтві Драй-Хмари дивну настріву в'язь, яку часто майже неможливо адекватно передати словами. Але від її сприймання відчуває читач не меншу, а навіть сильнішу насолоду. Так в одному з віршів читаємо:

*Серпневий прохолонув вар.
Напрявши гарусної пряджі,
мережа кучеряві мажі
вечірнім золотом гаттар [2 с.61].*

В цьому ж вірші є й такі глибоко настроєві рядки: «Ще зелено в блідій поливі», «Померкло горяне горно», «а вже кладе хтось тіні гливі» та ін. Мимоволі полонить, захоплює, зачаровує їх витончений артистизм, розкішне багатство чуття.

Спостерігається посилення частотності новотворів там, де в поезіях більша сила пристрасті, більше відчутний голос інтимних переживань. Зокрема, наприклад, коли на відчуття важких реалій у вірші «Справдилися навісні вироки» накладається – напливом – спогад про матусину смерть. Тоді читаємо такі, на перший погляд, дивні і важкі для логічного сприйняття рядки (якщо сприйняття горя, навіть чужого, буває легким):

*Зв'ялив весняр блакитноокий
світанного життя бильник.
Роз'ятрив нам весняр унози... [2 с.86]*

Не можна оминати, говорячи про мову віршів М. Драй-Хмари, і просторічних слів (соша, буз, лут, черево, лупають, потвар, мундур, басагани, рам'я, кошениць та ін.), а поруч них – слів високого ряду (ліпота, клейноди, дерзайте, світозарних, скорбний, блавати тощо). Таке поєднання робить поетичний світ ліричного героя багатшим, різноманітнішим. Коротко зазначимо, що і порівняння надзвичайно виразні, іноді вони сягають неперевершеної досконалості, як, наприклад, у поемі «Поворот», де відчуває митець, як

*... хтось у серці радість множить
легку, як срібне волокенце [2 с. 79].*

Або коли читаємо в «Листі до Оксани»
*про виноград, що спіє на городі,
до сонечка простягаючи грона,
мов пальчики дитячі на молитві [2 с.132].*

Цитований вірш містить дуже цікаві рядки про поетику слів і ставлення до них у мистецькому ремеслі. Найголовнішим тут

вважає поет наявність «святого бажання» творити, необхідність, щоб постало перед «зірким духовним оком» те, що хочеш виразити. Тільки за цієї умови слід братися за роботу над живим словом. Отоді вже, радить поет,

*міркуй, яким добірним влучним словом
віддати мисль чи образ, бо слова –
мов камінці ті різнокольорові...
те гостре, те безбарвне, як вода,
те лациться, мов гожий панський цуцик,
те жалиться, як ніби кропива,
те запашиє, неначе кримський персик,
а те смердить, як розбовток в яєчні [2 с.135].*

Зважмо, що ця «професійна порада» розрахована на дитяче сприймання, тому в ній годі шукати *profession de foi*. Усе ж вона промовиста і доповнює нашу уяву про вимогливість поета до слова.

Таким чином, вдумливої серйозної праці потребує дослідження не тільки лексики чи окремих тропів, а всієї складової сукупності художніх ознак поетичних творів за програмою УЦОЯО, адже окреслені мовно-виражальні засоби повинні стати предметом глибшого розгляду, який розкриє ще не відомі грані творчості прекрасних майстрів поетичного слова, які зуміли нам його передати силою власного почуття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. Стилі української еміграції: естетика тотожності / О. Астат'єв // Українська мова та література. – 2000. – Ч. 17 (травень). – С. 4–6.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
3. Ковбасенко Ю. Михайло Драй-Хмара / Ю. Ковбасенко // Гроно нездоланих співців. – К.: 1997. – С. 61–72.
4. Шерех Ю. Колір нестримних палахтінь / Ю. Шерех // Аркадій Любченко. Вибрані твори. – К.: Воскресіння, 1999. – С. 459–498.
5. Шерех Ю. Легенда про український неоклясицизм // Юрій Шерех. Твори: У 3 т. – Т. 1 (Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології). – Х.: 1998. – С. 92 – 139.